

DRAGUTIN FELETAR  
Koprivnica

GOSPODARSKE PRILIKE U VARAŽDINU  
U DOBA METELA OŽEGOVIĆA

*DIE WIRTSCHAFTLICHEN VERHÄLTNISSE IN VARAŽDIN  
ZUR ZEIT VON METEL OŽEGOVIĆ*

The article has basic details on situation in economy of Varaždin, in the period from early 19th century until about 1890. It discusses final recognition of new middle-class of people and coming to an end of feudalism era.

The leading role in Varaždin economy is taken by well-developed trade, and crafts with starting of manufactures.

I.

Djelovanje Metela Ožegovića (1814.–1890.), toga sjajnoga ilirca, valja promatrati i objašnjavati u povijesnom kontekstu 19. stoljeća, a nikako iz današnjega rakursa (iako je povijest učiteljica života i njezine poruke se svakako odražavaju i na našu današnjicu). Dakle, djelovanje Ožegovića može i sadašnjim generacijama biti uzorom i poticajem, ali rezultati i dometi djelovanja varaždinskih iliraca pupčano su povezani s ondašnjim socijalno-ekonomskim prilikama i širim povijesnim europskim okvirom.

Narodnosni preporod Hrvata krajem prve polovice 19. stoljeća zbio se u važnom razdoblju ljudske, pogotovu europske civilizacije: u zapadnoj, a djelomice i u srednjoj Europi već je u jeku prva industrijska revolucija, snažno se rastače starinska feudalna struktura, a na scenu sve zrelije nastupa građansko-kapitalistički stvaralački sloj. Kako god se činilo da je Hrvatska, pa tako i ova blatnjava, megljena Panonija, podalje od tih vrlo značajnih povijesnih mijena, ona je bila ipak sastavnim dijelom tadanjih europskih gibanja. Pogotovo je to bio Varaždin, koji je uz Zagreb postao najjače urbano središte središnje i sjeverne Hrvatske u to doba.

Značenje Varaždina u doba Ilirskog preporoda, pa potom i u vrijeme Bachova apsolutizma i u nagodbenjačko doba (dakle u razdoblju djelovanja Metela Ožegovića), valja analizirati najmanje dvoslojno. S jedne strane, to je još razmjerno mali grad koji je stopljen sa svojom tradicionalnom agrarnom okolicom, u kojoj još dominiraju veliki feudalni posjedi s okoštanim, dekadentnim odnosima. S druge strane, svojim središnjim urbanim funkcijama, u koje prvenstveno ubrajamo rastuću trgovinu, manufakturu i obrt, Varaždin se po svojim širokim gravitacijskim utjecajnim zonama izdigao u snažan regionalni centar. Svakako da je između tih dviju opcija nužno dolazilo i do snažnih gospodarskih i društvenih netrpeljivosti i sukoba, koji su rezultirali u sve bržim promjenama u smjeru »oponašanja« srednjoeuropskih gibanja toga doba.

Iako je Varaždin u 19. stoljeće ušao rušenjem najvećeg dijela svojih gradskih bedema i zatrpavanjem malaričnih, zamuljenih opkopa, što je predstavljalo i simboličan čin rastanka s dijelom starinske organizacije i krutih cehovskih stega baroka, ipak je još i tada *Liberæ et Regiæ Civitatis Varasdiensis* prvenstveno bio funkcionalni vrh autarkične agrarne okolice. Na zalazu klasičnoga feudalizma, pa i nakon što je Josip Jelačić Bužimski 1848. godine formalno ukinuo kmetstvo, veliki feudalni posjedi i njihovi gospodari pokazuju premalo sluha za bržim prestrukturiranjem odnosa i poslovanja, koje je nametalo novo doba građanske i industrijske civilizacije. Uspirkos tomu tradicionalizmu i konzervativizmu, dio feudalnih gospodara prerasta u suvremenije poduzetnike i nastoji prestrukturirati svoju proizvodnju i poslovanje, nalazeći dijelom i slične ili iste razvojne interese sa sasajućom građanskom, trgovačko-obrtničkom i manufakturnom gradskom gospodom. Velike posjede jednoga Feštetića u Medimurju, Erdödyja u Varaždinu, Novom Marofu, Beli, Maruševcu i Banjskim Dvorima, Draškovića u Velikom Bukovcu, Klenovniku i Trakošćanu, Bombellesa u Opeki, Kiša u Šaulovcu, Patačića u Vidovcu i Krkancu, Raucha u Martijancu, Batthyanya u Ludbregu, Inkeya u Rasinji, itd. – potresaju već tada snažni procesi promjena, koji su se nužno morali odraziti i na razvoj funkcija i položaj Varaždina u regiji.

Drugi segment, koji je podario Varaždinu važnost središta široke regije, jest njegov prometno-geografski položaj. Ovdje na Dravi su se i na početku 19. stoljeća, kao i u doba stare rimske dravske longitude, ili pak u vrijeme srednjovjekovne Via magne, sudarali i susretali razni putovi i interesi Ugarske i Hrvatske, srednje i južne Europe, pa čak i cijele Europe i JZ Azije. Nacifrano marijaterzijansko barokno vrijeme stavlja Varaždin u središte novih, tvrdih bijelih prometnica: upravo tu se križaju smjerovi dolinom Drave s onim transverzalnim koji spajaju Ugarsku i istočnu Europu sa Zagrebom i Jadranom. U to doba mnogi će se još sjetiti otvorenja tadašnjeg čuda tehnike – drvenog mosta preko Drave 1786. – taj znameniti Eichenbrücke, širok 4,3 klaftra, otvorio je osobno car Josip I. Znamenitim »vulicama« – Dravički konec i Brodarski konec – Varaždin je pupčano bio vezan s Dravom i spomenutim prijelazom preko nje. A Drava je još nosila tu, nadomak grada i 17 mlinova, pa su tu bile (skele) brodovi, ovdje su se ljudi bavili zlatarstvom, šajkaštvom (trgovina na čamcima), ribarstvom, flijojsarstvom (trgovinom drvom) i sličnim djelatnostima (*Partus Dravae Varasdinensis*). U sukobu s vlastitim konzervativizmom, Varaždin se u prvi mah nije najbolje snašao u valorizaciji svojega povoljnog prometnog položaja u odnosu na sustav Južnih ugarskih željeznica, što je donekle ispravljeno tek izgradnjom »zagorskoga cuga« 1885. godine.

## II.

Iako su gradski organizam Varaždina potresali brojni manji ili veći požari, pa i česte poplave i epidemije zaraznih bolesti, ovo je urbano središte pokazalo izuzetnu vitalnost, uspoređujući se svojim gospodarskim funkcijama i brojem stanovnika u sjevernoj Hrvatskoj jedino sa Zagrebom. I u prvjoj polovici 19. stoljeća još su bila razmjerno svježja sjećanja na vrijeme kada je Varaždin bio sjedište *Consilium nostrum in Regnis Croatiae...*, kada se u »malom Beču« živjelo bujno poput tadašnjeg važećeg rokokoa. Međutim, Zebranu občinu purgarov gradskeh, pa i sve građane varaždinske tištali su tada drugi stvarni problemi: polovicom 19. stoljeća započelo je neumitno snažno prestrukturiranje zastarjelih, krutih cehovskih pravila i stega u smjeru rađanja novih građanskih normi i nicanja prvih manufaktura i industrije. To je bio napredan, ali i vrlo bolan proces, koji je ubrzo pridonio daljnjem bujanju gradskih funkcija Varaždina i njegovu gospodarskom i demografskom poletu.

Godine 1773. u Varaždinu živi ukupno 3.580 stanovnika (od kojih su 273 bili obrtnički majstori), da bi se taj broj 1822. povećao na 8.570 žitelja (452 majstora), 1857. na 9.699, te 1869. godine 10.014 stanovnika. Iako s današnje točke gledišta to nije bio veliki grad, ali se s Varaždinom u to doba u sjevernoj i središnjoj Hrvatskoj mogao mjeriti jedino Zagreb. Dakako, i u doba djelovanja Metela Ožegovića osnovni ton životu grada još su uvijek davali cehovi (i

obrtnici) – u gospodarskom i društvenom pogledu. Pravi se cehovi javljaju u Varaždinu već krajem 15. stoljeća, a kasnije ih je osnovano barem dvadesetak, pa je po ovoj funkciji, uz zagrebački Grič, taj grad bio najmoćniji izvor inovacija i roba za šire tržište.

Međutim, upravo je 19. stoljeće vrijeme zalaza razvojne zvijezde obrtničkih cehova: rastaču se starinske cehovske navade, a formiraju se novi, slobodniji odnosi u proizvodnji i razmjenu. Doduše, Varaždinska županija ima 1850. čak više obrtnika (2938) nego li Zagrebačka (2352), ali i oni već osnivaju liberalnija udruženja i zadruge, a dio obrtničkih radionica prerasta u manje i veće manufakture pa i u industriju. Varaždinski kroničar Ladislav Ebner 1827. opisuje u Varaždinu desetak većih manufakturnih radionica, a Bičanić iz arhiva izvlači podatak da ih je oko 1850. bilo četrnaest. Sve su one funkcionalno evolutivno izrasle iz ranijih obrtničkih radionica, a neke formiraju i poduzetniji zemaljski gospodari, odnosno vlasnici okolnih feudalnih posjeda.

Varaždin u skladu sa zahtjevima tržišta i mogućnosti konkurentske borbe s razvijenijom manufakturno-industrijskom proizvodnjom iz Austrije i Češke, razmjerno rano razvija, primjerice, tekstilnu manufakturu, zatim preradu drva, prehrambenu manufakturu i slične male jedinice. Osnovna prerada svile (dvije »filande«) postojale su već za Marije Terezije, a od 1784. pa sve do 1857. djeluje i pretpredionica prave svile (Dephilariorium Varastiener Seiden Fabrique) – no prava tekstilna industrija niče tek početkom 20. stoljeća. Već od 1789. djeluje Tvornica čokolade Daniela Dagnessea, tu je 1859. i Tvornica šampanjca, pa i vrlo značajna manufaktura cikoriije, najprije obitelji Gerdes a potom Tomasi (od 1827. do 1842); Tvornicu škroba otvorio je Konrad Hertl (1842), tu je i »Starogradska klaonica« u Poklečanskoj ulici (u smjeru Koprivnice, 1842), te veći broj mlinova... Vrlo je značajna bila manufaktura duhana obitelji Liković i Markić (radila je od 1774. pa sve do 1850.), kao i »Prva varaždinska tvornica cigara«. Antun Goger otvorio je 1825. veliku stolarsku manufakturu, a Josip Kronast 1860. Tvornicu zaprežnih kola i kočija – što je bila prethodnica kasnije vrlo razvijene varaždinske drvne industrije. Ovdje valja istaći i važnost, kulturnu i gospodarsku, nekoliko varaždinskih tiskara, pogotovu Sangille i Platzera, kao i niza drugih radionica, među kojima je bilo i nekoliko iz domene gradskih arendatornih prava (pivarnica ili braxatorium, ciglana, vapnara, klaonica i slično).

Sve su to bili začeci, temelji kasnije varaždinske industrije i još bujnijeg rasta grada. Kupujući 1858. dobro Bela, Metel Ožegović je i sam razvio neke proizvodne inicijative vezane uz zemljišni posjed, a kasnije je doživio i otvaranje Prve varaždinske štedionice (1869.), predaje u promet Zagorske željeznice (1885.), a osobno je kapitalom ili na drugi način sudjelovao i u nekoliko drugih pothvata. U sklopu tih novih varaždinskih gospodarskih funkcija, koje su se razvijale sporo i vrlo teško, prvenstveno se boreći s ugarskim i austrijskim protekcionizmom i vlastitim konzervativizmom, od posebne važnosti bio je razvoj trgovine. Varaždinski trgovački gremij već je 1821. bio vrlo brojna, iako je tada u gradu bilo tek 26 prodavaonica modernijeg tipa, a njegova je djelatnost osobito ojačala u finišu razvoja Ilirskoga preporoda, kada su na čelu gremija bili sposobni varaždinski trgovci Vjekoslav Bračko i Josip Ritz. Za razvoj trgovine od posebne su važnosti bili znameniti varaždinski godišnji sajmovi (u travnju na dan Sv. Jurja, u lipnju na dan Sv. Ivana, u srpnju na dan Sv. Jakoba i u studenom na dan Sv. Emerika), da bi grad od 1831. trajno dobio i održavanje tjednih sajmova – četvrtkom, što se održalo sve do danas. Ako se svim tim elementima razvoja varaždinskih gradskih funkcija doda i definitivno usvajanje masovne proizvodnje kukuruza i krumpira, što je u 19. stoljeću značilo pravu gospodarsku i demografsku revoluciju u našim krajevima, onda je jasno da valja usko povezivati elemente gospodarske preobrazbe s narodnosnim buđenjem i Ilirskim preporodom u Hrvatskoj i posebno u Varaždinu.

### III.

Kroničar staroga Varaždina, Ebner, piše na jednom mjestu da su ovdašnji purgeri vrlo pobožni, ali nisu suviše složni i marljivi. Bilo je to 1827., a njegove pežorativno viđenje opovrgli su uskoro upravo ilirci predvođeni Metelom Ožegovićem. Među ostalim svojim višestrukim

zaslugama, koji su najvećim dijelom rasvijetljeni u drugim referatima ovoga skupa, barun Ožegović imao je i dosta jasne gospodarske programe i stavove. Doduše, oni su bili usko vezani uz njegove političke postavke hrvatske autonomije i samostalnosti, ali su se isto tako i lokalno odnosili na samostalno odlučivanje u gradovima i županijama, što je smatrano osnovicom bržeg napretka.

Pišući o neodrživoj dominaciji Mađara i njihovom prisizanju nad Hrvatskom, Ožegović se jada da »uprav sada, kad bi po milosti našeg obćeljubljenog cara i kralja Ferdinanda svi pod austrijskim žezlom živući narodi blagi plod slobode, jednakosti i bratinstva uživati morali, kraljevine ove istog svojeg starog zakonitog prava skoro sasvim su lišene...« Barun Metel Ožegović barlabaševečki i belski svojim je djelovanjem nedvojbeno ukazao na putove napretka i slobode. Godine 1838. Metel je sa suradnicima osnovao znamenitu Ilirsku čitaonicu varaždinsku, a te je godine po prvi put ulice Slobodnog kraljevskoga grada Varaždina obasjala javna rasvjeta. Iako su to u početku bile tek lojanice – one su ipak pokazale jasan put hrvatskom narodu.

#### IV.

Izbor korištene literature: 1. Ladislaus Ebner: Historischstatistisch topographische Beschreibung der königl. Fraystadt Varasdin, Johan Sangilla Buchdrucher, Varasdin 1827; 2. Rudolf Horvat: Povijest grada Varaždina, rukopis u Gradskoj knjižnici i čitaonici Varaždin; 3. Nekoji spisi iz javnoga političkog djelovanja Metela baruna Ožegovića, belskoga i barlabaševečkoga, Zagreb 1887; 4. Mirko Androić, Dragutin Feletar: Prilozi za povijest varaždinskog bankarstva, Varaždin 1983; 5. Mirko Androić: Prilozi poznavanju društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18. stoljeću, Varaždin u 18. stoljeću i političko-kameralni studij Zagreb–Varaždin 1972; 6. Krešimir Filić: Spomenica Društva zanatlija, Varaždin 1904.–1954, Varaždin 1954; 7. Stjepan Belošević: Županija varaždinska i slobodni kraljevski grad Varaždin, Zagreb 1926. 8. Rudolf Bićanić: Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750–1860, Zagreb 1951; 9. Tomislav Đurić, Dragutin Feletar: Stari gradovi i dvorci sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin 1981; 10. Mirko Marković: Geografske i historijske odrednice Varaždina tijekom proteklih 800 godina, Varaždinski zbornik, Zagreb 1983; 11. Vladimir Kovačić: Jedno mišljenje o »Varaždinštini« kao geografskoj regiji sjeverozapadne Hrvatske, Varaždinski zbornik, Varaždin 1981; 12. Mirko Androić (Dragutin Feletar): Neke značajke razvoja Varaždina u XVIII. stoljeću, Varaždinski zbornik, Varaždin 1981; 13. Zdenka Šimončić-Bobetko: Industrijski razvoj Varaždina do 1941. godine, Varaždinski zbornik, Varaždin 1981; 14. Ivan Cesar: Ilirci u Varaždinu, Varaždinski zbornik, Varaždin 1981; 15. Julije Janković: Pabirci po povijesti Županije varaždinske, Varaždin 1898; 16. Vanda Milčetić: Osnivanje »Ilirske čitaonice« u Varaždinu, Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin 2–3, Varaždin 1962/1963; 17. Ivy Lentić-Kugli: Varaždinski graditelji i zidari od 1700. do 1850. godine, Zagreb 1981; 18. Dragutin Feletar: Obučarstvo i kožarstvo varaždinskoga kraja do 1945. godine, Radovi JAZU 3, Varaždin 1989; 19. Dragutin Feletar: Podravina, Koprivnica 1988.

#### SAŽETAK

U doba Metela Ožegovića (1814.–1890.) Varaždin, kao i drugi najvažniji sjevernohrvatski gradovi, prolazi važnu fazu gospodarske transformacije. Iz feudalnih odnosa, koje je ukinuo ban Jelačić 1848., definitivno kao najvažniji građanski sloj izrastaju trgovci, obrtnici i manufakturisti. U tom pogledu osobito je prednjačio Varaždin, koji u tom gospodarskom razvoju ima osobitu tradiciju i važnost.

Usporedo s ukidanjem feudalnih odnosa odvija se i prestrukturiranje krutih višestoljetnih odnosa u obrtničkim cehovima, te se radaju nove liberalnije forme privređivanja. U to doba Varaždin već ima oko deset tisuća stanovnika, te vrlo snažno razvijenu trgovinu, s vezama po cijeloj Europi. Uz to, snažno je razvijeno obrtništvo, koje dijelom prerasta u velike radionice ili manufakture, a pri kraju 19. stoljeća i u industriju.

## SITUATION IN ECONOMY OF VARAŽDIN AT THE TIME OF METEL OŽEGOVIĆ

### Summary

At the time of Metel Ožegović (born 1814-died 1890) the town of Varaždin, just like other important towns of northern Croatia, had been going through important economic transformations. After the feudalism had been abolished by Vice-Roy Jelačić in 1848, traders, craftsmen and manufacturers began to emerge as the most important class of citizens. In this regard particularly the town of Varaždin was a pioneering example, having a noted tradition and importance in this progress of economy.

Next to abolishing of the feudalism was a parallel process of restructure of centuries-old problems of rigid crafts guilds, and new, more liberal forms of enterprises emerged too. At that time Varaždin already had a population of about 10 thousands, with well-developed trade, with business relations throughout Europe. It also had well-developed crafts, that up to a point was being transformed into large workshops or manufactures, and later at the end of 19th century-into industry as well.

Primljeno: 1995-1-11